

НАЗАРЕНКО О. А.,

кандидат юридичних наук,
викладач кафедри теорії держави
та права

(Національна академія
внутрішніх справ)

УДК 340

ПРАВОВИЙ НІГІЛІЗМ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ

У статті досліджуються різноманітні наукові підходи до розуміння сутності правового нігілізму, звертається увага на характерні для нього особливості та форми прояву в сучасному суспільному житті, а також відображається значущість і першочергова необхідність його найшвидшого подолання.

Ключові слова: правовий нігілізм, право, правосвідомість, правова культура, держава, суспільство.

В статье исследуются различные научные подходы к сущности правового нигилизма, обращается внимание на характерные для него особенности и формы проявления в современной общественной жизни, а также отображается значимость и первостепенная необходимость его скорейшего преодоления.

Ключевые слова: правовой нигилизм, право, правосознание, правовая культура, государство, общество.

In this article explores various scientific approaches to the essence of legal nihilism, attention is drawn to the characteristic features and forms of manifestation in modern social life, as well as displays the importance and the paramount need for its early overcoming.

Key words: legal nihilism, law, sense of justice, legal culture, state, society.

Вступ. Актуальності для сучасних політичних євроінтеграційних процесів набуває боротьба з таким явищем, як правовий нігілізм, що характеризується зневажливим ставленням до встановлених нормативно-правових приписів та активним його розповсюдженням усередині суспільства. Зазначене явище уособлює потенційну загрозу для майбутнього соціального розвитку та створює потужну перепону для розбудови демократичної держави. Наразі в державній політиці точаться дискусії, пов'язані з потребою ліквідації правового нігілізму як суспільно-негативного явища. На доктринальному рівні сформульовані численні гіпотези, що стосуються причин його виникнення, та пропонуються можливі шляхи попередження негативних наслідків. Так, існуючі перспективи вирішення проблем, представлені науковцями на загальний огляд, переважно наповнені своєрідним та ідеалізованим відображенням бажаного майбутнього. Подальші зміни, яких так чи інакше зазнаватиме застарілий устрій, повинні засновуватися на беззаперечній повазі до права як головного регулятора суспільних відносин. Варто акцентувати на належному усвідомленні громадянами значущості юридичної сили законів, яких повинні дотримуватися всі без винятку особи задля встановлення миру, безпеки та порядку.

Значна кількість учених-правників протягом багатьох років не залишає поза увагою проблему правового нігілізму, яка набирає обертів не лише у повсякденному, а й у науковому житті. На теренах вітчизняної юриспруденції ще й досі не знайдено відповідей на всі

ключові питання, пов'язані з таємницею зародження в суспільстві правового нігілізму. Саме тому від характеру змін соціально-політичних умов людського співіснування залежатиме те, якими будуть науково-просвітницькі погляди на проблематику правового нігілізму в той чи інший історичний період.

Науково-дослідну зацікавленість правовим нігілізмом відображено у працях багатьох учених, зокрема таких, як О.С. Бондарєв, С.А. Берзєгова, О.В. Волошенюк, О.П. Дзьобань, М.Ю. Зирянов, Н.В. Моджина, М.Г. Матузов, А.В. Рогова, О.Ф. Скакун, О.М.Смирнова, І.М. Сенін та ін.

Беручи до уваги підготовлені раніше наукові праці, присвячені проблематиці правового нігілізму в житті суспільства, можна говорити про те, що й досі у доктрині тривають диспути щодо потреби усунення цього соціально-шкідливого явища, чим і обумовлюється вибір тематики даної роботи.

Постановка проблеми. Метою статті є дослідити сутність правового нігілізму, звернути увагу на притаманні для нього особливості та форми прояву, а також відобразити значущість та першочерговість потреби його найшвидшого подолання.

Результати дослідження. Можливість виникнення правового нігілізму обумовлюється тим, що суспільне життя не є стабільним та одноподібним, призначення ж права залишається незмінним. Жодне цивілізоване суспільство не зможе повноцінно функціонувати без існування засад нормативно-правового регулювання його діяльності, яке і справді досить часто є неідеальним і може містити численні колізії та прогалини. Саме тому виникнення подібних протиріч може слугувати фактором, що відіграє не останню роль у формуванні стійкого психологічного бар'єру між людиною та правом. Відсутність належної боротьби з такими недоліками стає однією з негативних передумов, спроможних впливати на розвиток правового нігілізму. У сучасному світі потрібно приділяти особливу увагу психологічному стану людини, адже від цього залежить рівень її довіри та поваги до права, процес формування яких потребує довготривалої та кропіткої роботи з боку держави та суспільства. Першочергове завдання населення полягає у засвоєнні елементарних знань про правове виховання та у реалізації потреби постійного підвищення рівня юридичної освіченості відповідно до тенденцій і потреб державного розвитку.

У юридичній літературі існує багато позицій щодо розуміння правового нігілізму з урахуванням різних поглядів, особистісних та інтелектуальних якостей автора наукового підходу. Так, на думку О.Ф. Скакун, правовий нігілізм є деформованим станом правосвідомості особи, групи, суспільства, що характеризується усвідомленим ігноруванням цінностей права, вимог закону, негативним ставленням до правових традицій та принципів, і включає злочинний намір [1, с. 486].

І.М. Сенін вважає, що правовий нігілізм – це усвідомлене повне або часткове відторгнення засобів правового регулювання, які неспроможні слугувати задоволенню інтересів і досягненню цілей суб'єктів права. Правовий нігілізм виникає як реакція індивіда або соціальної групи на неспроможність діючої правової системи забезпечити досягнення гарантованого правом результату [2, с. 269]. О.С. Бондарєв зазначає, що, будучи різновидом соціального нігілізму, правовий нігілізм заперечує історичну зацікавленість даного суспільства правом, не визнає його соціальної цінності і відображається в негативному, зневажливому ставленні до всього правового – права, законності, правопорядку. Він не схиляється до якоїсь позитивної програми удосконалення будь-якої сфери суспільства та є руйнівним началом [3, с. 22]. Усталено сформульована позиція щодо визначення правового нігілізму полягає в тому, що він є відчужуваною, байдужою та легковажною поведінкою особи, групи осіб чи суспільства в цілому до встановлених державою правил поведінки, оскільки не всі представники соціуму дотримуються традиційних шанобливих поглядів на винятковість права як найголовнішого регулятора суспільних відносин.

Однак, як зазначає Н.В. Моджина, сутність правового нігілізму полягає не тільки в негативному ставленні до вірогідності юридичних установ для налагодження життєдіяльності суспільства, але й, що є найбільш страшним, вселяє зневіру у високе призначення, потенціал

та необхідність права, зменшує значимість правових приписів та настанов [4, с. 455]. М.Г. Матузов вбачає сутність правового нігілізму в загальному, негативному, зневажливому ставленні до права, законів, нормативного порядку [5, с. 593]. На думку О.В. Волошенюка, правовий нігілізм варто розглядати у широкому та вузькому розумінні. У широкому значенні він демонструє різноманітні прояви негативного ставлення до права та до окремих сфер юридичної діяльності й правового регулювання, сумнівів у силі та ефективності права, його справедливості. У вузькому розумінні – повну зневіру у справедливості, ефективності та силі права [6, с. 7]. О.П. Дзьобань вважає, що можна представити правовий нігілізм як стан суспільної свідомості, для якого характерні: 1) негативна оцінка права (заперечення його як соціальної цінності); 2) поширеність навиків і стереотипів неправової, протиправної поведінки; 3) юридична некомпетентність (відсутність правових знань) [7, с. 46]. Вивчення різних наукових підходів підводить до висновку, що численні авторські позиції у гармонії між собою пояснюють сутність правового нігілізму. Розкриття змісту поняття відображає його особливості. Характерним для нього є негативний руйнівний характер щодо побудови та розбудови демократії в будь-якій сфері життєдіяльності суспільства. Присутнє постійне відчуття тривоги за існуючий політичний лад, яка охоплює собою різносторонні напрямки буття держави та її населення. Безперешкодне панування правового нігілізму може спричинити виникнення протиправних тенденцій, які засновуватимуться на ілюзії суспільного існування без основоположних засад права. Така імовірність хибного розвитку подій зайвий раз зобов'язує громадськість звернути увагу на такі негативні особливості, які знаходять свій прояв у безперспективності подальшого розвитку, деградації, остаточному занепаді правової культури та руйнуванні правового менталітету народу. Саме такі немальовничі передбачення на майбутнє й повинні стати поштовхом до першочергових дій із ліквідації правового нігілізму на різних рівнях суспільного життя, оскільки його головною особливістю є стійка схильність до зневажання правових норм, сумніву щодо вимог, встановлених державою.

У науковій літературі існують визначення численних форм прояву правового нігілізму, однак найбільш розповсюдженими є: 1) прямі умисні порушення діючих законів та інших нормативно-правових актів, які складають великий обсяг кримінально караних діянь, а також цивільних, адміністративних та дисциплінарних проступків; 2) злочинність – потужний катализатор правового нігілізму, похмура зона якого стрімко розширюється, захоплюючи все нові та нові сфери впливу; 3) повселюдне масове недотримання та невиконання юридичних приписів, коли суб'єкти (громадяни, посадові особи, державні органи, громадські організації) не співвідносять свою поведінку з вимогами правових норм, а прагнуть жити та діяти за «власними правилами»; 4) чималої шкоди правопорядку, інтересам особистості та суспільства завдає й звичайна невихованість [8, с. 355]. Натомість М.Г. Матузов до форм правового нігілізму відносить: 1) прямі навмисні порушення діючих законів та інших нормативно-правових актів; 2) масові недотримання і невиконання юридичних приписів; 3) війну законів (прийняття суперечливих за змістом нормативно-правових актів); 4) підміну законності політичною, ідеологічною або прагматичною доцільністю; 5) конфронтацію представницької та виконавчої влади; 6) порушення прав людини; 7) теоретичну форму правового нігілізму [5, с. 390]. Також необхідно погодитися з думкою О.М.Смирнова, що особливу небезпеку для держави правовий нігілізм суспільства набуває в сфері боротьби зі злочинністю, оскільки не сприяє бажанню громадян звертатися по допомогу до офіційного правосуддя, обумовлює бажання вирішувати свої проблеми самостійно, на власний розсуд розправлятися з причинами шкоди [9, с. 145]. Можна помітити, наскільки актуальною, значущою та першочерговою на сьогодні є потреба у найшвидшій ліквідації шкідливого впливу правового нігілізму на всі сфери суспільного життя, оскільки такі форми прояву завдають шкоди організації демократичного ладу, гальмують культурний та ментальний розвиток громадян, знижують рівень авторитетності суб'єктів політики, які можуть знаходитися під таким неприйнятним впливом.

Варто наголосити, що особливе місце у боротьбі з правовим нігілізмом належить саме роботі над формуванням правосвідомості окремо кожного індивіда та суспільства в цілому.

У загальному розумінні право є мірою свободи, справедливості, рівності і відповідальності суб'єктів у їх взаємовідносинах, зміст і форма яких обумовлена об'єктивно досягнутим рівнем соціокультурного розвитку [10, с. 13]. М.Ю. Зирянов зазначає, що правосвідомість – це одна з форм суспільної свідомості (тісно взаємопов'язана з політичною та моральною); система знань, теорій, переконань, поглядів, емоцій, настанов та ціннісних орієнтацій щодо права і правових явищ суспільного життя; включає теоретико-ідеологічні (основні досягнення правової думки) і буденно-психологічні рівні; у своїй розмовній формі забезпечує високий рівень правомірної поведінки та правової активності; не лише формується під впливом правової реальності, але й сама активно перетворює її, є засобом удосконалення правового життя і життя суспільства в цілому [11, с. 42]. Боротьбу з правовим нігілізмом неможливо реалізувати без присутності правосвідомості в житті суспільства, оскільки саме її відсутність активно підштовхує до здійснення неправильних вчинків, що загрожують подальшим перетворенням неправомірних дій у хаотичні та небезпечні події.

Варто погодитися з позицією, висловленою А.В. Роговою, що правовий нігілізм є закономірним наслідком неузгодженості потреб та інтересів, ціннісних орієнтацій і настанов, норм та традицій у правовій сфері. Подолання правового нігілізму, підвищення загальної та правової культури як громадян, так і державних службовців, посадовців сприяє розвитку законності, виробленню ціннісно-правових орієнтирів, стимулів для правомірної поведінки і взаємодії інститутів громадянського суспільства з державними та правоохоронними органами влади [12, с. 33]. Також, як зазначає С.А. Берзегова, ліквідації правового нігілізму сприяють: підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів, удосконалення форм та методів їх роботи і перетворення на діючий інститут реформування суспільства. Ефективність діяльності правоохоронних органів, підвищення їх авторитету серед населення, можливість впливати на державні процеси залежать від подолання глибокої кризи в суспільстві та удосконалення нормативно-правової бази держави [13, с. 75–76]. Тривожний стан, викликаний негативним ставленням до права, неможливо подолати без вчинення конкретних дій назустріч правовій культурі та правосвідомості, які прямо антагоністичні властивостям правового нігілізму.

На сьогодні значущість та першочерговість потреби подолання правового нігілізму охоплює не тільки інтереси суспільства, але й усієї його політичної системи. Йдеться про таких суб'єктів, як держава, різні громадські організації (молодіжні, дитячі, благодійні, релігійні), політичні партії, органи місцевого самоврядування, безпосередньо задіяні в процесі усунення будь-яких протиправних явищ. Необхідно пам'ятати, що можливістю вільно функціонувати громадянське суспільство завдячує саме наявності правового забезпечення. Право є уособленням свободи, рівності та демократії, необхідних для існування суспільства. У разі його відсутності завершиться шлях народу до збагачення цивілізаційними благами, що потрібні для гармонізації та балансу всередині сучасних суспільних відносин. Саме тому важко переоцінити значимість та пріоритетність завдання подолання правового нігілізму.

Висновки. Правовий нігілізм не є абстрактною проблемою, що стосується тільки окремої особи і лише віддалено порушує спокій суспільства, адже у сучасному буденному житті все відбувається зовсім інакше, і розповсюдження правового нігілізму має практичний прояв. Інколи людина в силу своєї правової неосвіченості або інших причин може і не усвідомлювати наслідки панування нігілістичних течій. Збереження в очах суспільства авторитету та цінності права є пріоритетним еволюційним напрямом кожної розвинутої політичної системи і не може нівелюватися громадськістю. Безперервна праця над подоланням правового нігілізму має значення не тільки для покращення умов існування однієї держави, але й для задоволення інтересів всієї міжнародної спільноти. Сучасні глобалізаційні світові процеси перебувають у стадії нескінченної конкурентної боротьби за лідерство позицій на політико-економічній арені світу. Необхідно пам'ятати, що, якщо на науковому рівні ігнорувати сутність, особливості та форми правового нігілізму, не аналізувати його соціальну небезпечність, ще більше зростатиме ймовірність втрати остаточного контролю над всією соціальною ситуацією. Важко переоцінити значимість вимоги подолання

правового нігілізму для суспільного життя, адже подальші всебічні еволюційні кроки будуть недосяжними для держави та її суспільства, які перебуватимуть під владою зневаги до закону, а не поваги і довіри до нього.

Список використаних джерел:

1. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Х.: Консум, 2008. 656 с.
2. Сенин И.Н. К вопросу о понятии правового нигилизма. Омский научный вестник. 2006. № 9 (47). С. 268–271.
3. Бондарев А.С. Правовой нигилизм – форма правовой антикультуры личности. Вестник Пермского университета. 2001. № 2. С. 21–43.
4. Моджина Н.В. Правовой нигилизм и правосознание россиян. Вестник Башкирского университета. 2010. Т.15, № 2. С. 455–459.
5. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: курс лекций. М.: Юристъ, 1997. 672 с.
6. Волошенюк О.В. Правовий нігілізм у пострадянському суспільстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2000. 16 с.
7. Дзьобань О.П. Передумови та сенс правового нігілізму. Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. 2009. № 1. С. 42–50.
8. Бугаенко Ю.Ю. Правовой нигилизм как деформированный тип правовой культуры. Историческая и социально-образовательная мысль. 2014. № 5 (27). С. 353–357.
9. Смирнов А.М. Феномен правового нигилизма в российском обществе и готовность граждан к внесудебным способам разрешения криминальных конфликтов. Проблемы в российском законодательстве. 2014. № 3. С. 143–146.
10. Зинченко С.А. О понятии «сущность права». Северо-Кавказский юридический вестник. 2012. № 4. С. 13–15.
11. Зырянов М.Ю. К вопросу о сущности правосознания в связи с теорией права (некоторые аспекты). Вестник Красноярского государственного педагогического университета им. В.П. Астафьева. 2008. № 2. С. 37–42.
12. Роговая А.В. Проблемы правового нигилизма: конфликтологический анализ. Мониторинг правоприменения. 2014. № 1 (10). С. 31–33.
13. Берзегова С.А. Пути преодоления правового нигилизма. Вестник Адыгейского государственного университета. 2013. № 1 (113). С. 72–78.

